

НАПРЯМ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-292-3-51>

ЧИ ДОЦІЛЬНА КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ПРИМУСОВОЇ ПАСПОРТИЗАЦІЇ: ДЕЯКІ ВАДИ ЗАКОНОПРОЄКТУ РЕЄСТР. 8057 ВІД 19.09.2022

Акімов М. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Протягом року, що минув з початку збройної агресії проти нашої держави, були прийняті та набули чинності вісімнадцять законів про внесення змін та доповнень до вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність [1]. Згідно з ними Кримінальний кодекс (далі – КК) України доповнено вісьмома новими статтями, ще до двадцяти восьми внесені зміни. Зрозуміло, що воєнні дії обумовлюють певну динаміку нормопроєктування, не притаманну мирному часу. Водночас деякі ініціативи у цій сфері виглядають доволі неоднозначно, а спроби їх реалізувати (попри негативні висновки відповідних досліджень) свідчать радше про намагання втілити власні популістські прагнення у кримінально-правовій політиці.

Зокрема, законопроект реєстр. № 8057 від 19.09.2022 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації» [2], далі – законопроект 8057, має на меті, як стверджується у пояснювальній записці, протидію російській паспортизації в умовах збройної агресії проти України – примушуванню громадян України до набуття громадянства держави-агресора та створенню умов, за яких обсяг прав громадян України буде меншим, якщо вони не мають громадянства та/або паспортних документів держави-агресора.

Проте аналіз законопроекту 8057 свідчить про наявність суттєвих вад, невідповідність як окремим положенням чинного КК України, так і державній політиці у сфері громадянства та про створення (у разі його

прийняття) справжнього інструменту залякування населення окупованих і в подальшому звільнених територій нашої держави.

Почнемо з останнього. Як відомо, ще з часу анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополя держава-агресор намагалася у той чи інший спосіб нав'язати громадянам України, які залишилися на тимчасово окупованій території, власне громадянство (включно з обміном/врученням відповідних документів). Реагуючи на це, наша держава висловила та продовжує послідовно відстоювати (у тому числі при реалізації політики у сфері деокупації та реінтеграції) позицію невизнання набуття громадянства держави-агресора на власній території у такий спосіб.

Згідно частини шостої статті 5 Закону України від 15.04.2014 № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» примусове автоматичне надбання громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України; згідно частин другої та третьої статті 9 цього ж Закону будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом, а будь-який акт (рішення, документ), виданий ними, є недійсним і не створює правових наслідків [3]. Більше того, Указом Президента України від 04.10.2022 № 687/2022 «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» передбачено, що укази Президента Російської Федерації від 17 березня 2014 року № 147, від 21 лютого 2022 року № 71, від 21 лютого 2022 року № 72, від 29 вересня 2022 року № 685, від 29 вересня 2022 року № 686, а також будь-які інші рішення, акти та договори, прийняті, видані та укладені на підставі та/або у зв'язку з реалізацією зазначених указів Президента Російської Федерації, визнаються нікчемними, тобто такими, що не породжують жодних юридичних наслідків [4]. Відтак практика примусової паспортизації із 2014 року визнається кримінально протиправною, а громадяни, яких документовано паспортами держави-агресора в такий спосіб, – потерпілими від кримінальних правопорушень.

Далі, беручи до уваги тривалий час проведення примусової паспортизації на тимчасово окупованих територіях та наслідки, що настають для тих їх мешканців, які відмовляються від отримання паспортних документів держави-агресора, навряд чи можливо вести мову про добровільність вчинення ними відповідних дій. Громадянам України на тимчасово окупованій території практично неможливо

реалізувати право на працю, соціальне забезпечення, медичне обслуговування тощо у разі відсутності паспорта Російської Федерації. Згідно статті 40 КК України, діяння особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, не є кримінальним правопорушенням; якщо ж шкоду таким інтересам заподіяно внаслідок фізичного примусу, при якому особа зберігала можливість керувати своїми діями, а також внаслідок психічного примусу, питання про кримінальну відповідальність вирішується відповідно до положень статті 39 КК України, тобто відповідальність настає лише у разі умисного заподіяння такої шкоди правоохоронюваним інтересам, яка є більш значною, ніж відвернена шкода.

Тому спроба криміналізувати отримання паспортного документа держави-агресора (через доповнення КК України – відповідно до законопроекту 8057 – статтею 111-3) фактично легалізує дії, що визнані нікчемними (такими, що не породжують жодних правових наслідків), перетворюючи їх на підставу для кримінальної відповідальності, та суперечить політиці невизнання створених на тимчасово окупованій території незаконних органів влади і їх рішень. Якщо ж спеціальний суб'єкт – особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – свідомо отримує паспортний документ та/або приймає громадянство держави-агресора з метою працевлаштування в незаконно утвореному на тимчасово окупованій території органі влади, то такі дії вже визнані кримінально протиправними відповідно до інших статей КК України. Натомість коли службова особа просто отримує паспортний документ та/або громадянство держави-агресора, залишившись на тимчасово окупованій території, суспільна небезпека цього вельми сумнівна.

Так само дискусійною є і пропозиція криміналізувати у статті 438-1 КК України (в редакції законопроекту 8057) примусову паспортизацію громадян України на тимчасово окупованій території як окремий військовий злочин. Подібні дії (як і багато інших) охоплюються статтею 438 КК України і правомірно кваліфікуються саме за нею. Виокремлення примусової паспортизації в окремий склад неодмінно започаткує тенденцію передбачення відповідальності за кожен окремий військовий злочин в окремій статті (частині статті) КК України, що явно недоцільно.

Небезспірною уявляється й ініціатива щодо заборони призначення судом (згідно запропонованої частини третьої статті 69 КК України в редакції законопроекту 8057) призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, при призначенні покарання за кримінальні

правопорушення, передбачені розділами I та XX Особливої частини КК України, вчинені в умовах воєнного стану. Згідно частини другої статті 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер, а відповідно до частини третьої статті 8 норми Основного закону нашої держави є нормами прямої дії [5]. Інакше кажучи, на конституційному рівні закріплено, що відповідальність особи залежить від того, що (а не коли) вона вчинила. Стосується це і випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: за наявності підстав, передбачених частиною першою статті 69 КК України, суд, умотивувавши своє рішення, призначає кожній особі покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Вчинення злочину з використанням умов воєнного стану (відповідно до пункту 11 частини першої статті 67 КК України) і наразі береться до уваги судом як обставина, яка обтяжує покарання, тому виключення можливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, певною мірою дублюватиме вже чинне положення вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність.

Підбиваючи підсумки, варто констатувати, що криміналізація примусової паспортизації у подібний спосіб не ані необхідною, ані є обгрунтованою.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо протидії російській паспортизації : законопроект реєстр. № 8057 від 19.09.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40949> (дата звернення: 12.02.2023).

3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

4. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 № 687/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289> (дата звернення: 12.02.2023).

5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2023).